

JÁNOSI ZOLTÁN

Sebekre küldött patyolat

Modellalkotás, mítosz és sorskifejezés
Nagy László portréverseiben

Nagy László verseinek az archaikus mítoszi és folklórmotívumokkal a történelemben és az aktualitásban is az emberi helyzetet modelláló jellegéből fakad, hogy metaforái a világ, a jelen és a történelem lényegesnek érzékelt vonásaira és összefüggéseire mutatnak rá. A „modell” arra szolgál, hogy sűrítetten fejezzen ki vonatkozásokat, ezért képtelen a részletező, körülíró szemlélet befogadására. Erre azért sincs szüksége, mert a modelljébe fogott valóságanyagot a szerző a hosszabb távú történelem és a mítosz felől mélyíti el, és teszi több oldalról is kifejezetté. A képek mikroszintjén viszont erőteljesen törekszik a társadalmi és természeti világ apróbb, elevenebb mozzanatainak megragadására. Az anakronizmus gyanújával illetett vonásai dacára ez a líra bátran és kivételes költői erőfeszítések árán – Adyhoz, József Attilához mérhetően – a teljes emberi lét szerkezetével és problémáival történő szembenézést vállalja föl, ellentétben kora egyes lírai irányzatainak a „törmelékvilágok, a minimálisra redukált világok”¹ felé vonzódo tendenciáival.

A háromdimenziós világmodell és szemléleti rendszer poétikai „testének” gerincvonalában álló archaikus mitizálás és hősképzés a hosszúversek és a portréversek „főszereplői” által példaszerűen mutathatók föl. A hosszúversekben kiteljesedik és szemléletessé válik az a mitopoétikai jelleg, amely a rövidebb versekben a részelemekben, a középstruktúrákban vagy csak a kisebb összetevőkben, a metaforákig zsugorodottan él. Ugyanakkor a rövidebb versek közül is igen sok, például az *Irtsák ki a délibábot* atavisztikus képletei, *A fekete költő* sámáni madárember képzete, a *Tűz* szoláris szimbolikája, a *Ha döng a föld* világanya-ősanya látomása határozott erővel sugározzák át az archaikus mítosz fontos karakterjegyeit. A portréversek egytől egyig a kultúrherósz, demiurgoszi tudat archaikus elveket megelevenítő képzeti, alkati megformálására nyitnak ablakot.

A nagy hírű, sokak által értelmezett *Menyegző* versvilágában az archaikus teremtésmítoszi struktúra és képzetvilág a legnyilvánvalóbbak egyikeként mutatkozik meg. Az ifjú pár teljes teremtésmítoszi hőselvű ragyogásban mint az archetipikus (tehát elemi) emberi értékek összegzője, a fény, a kozmosz, a termékenység, a jövő, a humanitás perspektívájának, a világegyetem „jobbik énjének” követelése áll szemben a negatív mítoszi póluskör képeibe öltöztetett „csíra-ölő” árnyú vénnek, a kopárság, a terméketlenség, az etikátlanság, a csúfság erőivel. Ami a kultúrherósz, demiurgoszi tipológiai alapvonásaiban jellemezhető, szinte mind a személyiségükbe koncentráldódik. Így a harmónia, a szépség, a „mi vagyunk a fenség” tudata, a szoláris kötődések, az igazság, a rend, a jövő reményeinek képviselete. Velük szemben az ellenkező pólus világa ezekkel az értékekkel éles kontrasztot képező látomásokban, az archaikus szörnyvilág képzeteinek modellje szerint komponálódik meg. Már Kiss Ferenc korábbi kitűnő elemzése határozottan utal a lakodalmas násznép sokkezűsége-sokfejűsége révén annak szörnyeteg jellegére: „A részlet végén – mintegy összegződve – egyetlen százfejű mitológiai szörny látványába torkoll a képsor.”² Az archaikus mítosznormákkal mérő elemzés méginkább rámutathat a vénnek és e „népség” khtonikus, alvilággal kapcsolatot tartó, az archaikus kaotikus erők tipológiájának megfelelő megformálására. E tömeg animális kötődései mellett – amelyeknek révén giliszták, galandférgek, dögvész és más negatív képzetek áramlanak be ábrázolásába – gusztustalansága, ösztönössége, hedonizmusa, meddősege, otrombasága, sötétsége, „a sátán feketemiséjét” idéző torz tobzódása mind a káosz elszabadult és vad hatalmát festik. A számos egyéb vonás mellett az archaikus szörny testrészeiként pontosan megnevezett „démon-fejek”, „sarabolatlan sárkányfejek” kifejezések fogalmi célzatossággal is pontosan utalnak a káosz primitív mítoszi felszakadású erőire. A rombolás, pusztítás, „föld-gyalázás”, értékrombolás vad kicsapongásának résztvevői, a külön-külön is amorf, torz figurákként megjelenített „bagoly-fejű lények”, „rókagödör-arcok”, „keselyű-frizurás” alakok és más „rémek” nagy érzékletességgel jelenítik meg az archaikumi „ősgonosz” figurájának lefestési elveit. Ezek féktelen, őrző tivornyája közepette még a modern kor tárgyai, így a lepörgetett magnótekercek is az al-

1 Deme Zoltán fogalmai. DEME Zoltán: *Szemben az abszurditással* = Uő: *Arpeggio*, 1984, 127.

2 Kiss Ferenc: *A Menyegző* = Uő: *Interferenciák*, 1984, 214.

világi iszonyat jelképeivé válnak, a táncoló, „velejü-kig megromolt” asszonyok például az e tekercekről hangzó zene által lesznek „lóbéllel felkoszorúzva komornái mind a halálnak.” E szörnyvilággal – vagyis a Kádár-kor akut hatalmat gyakorló történelmével, illetve ennek következményeivel – szemben az ifjú pár az archaikus vonatkozásrendszer hőszi akciója-ként képviseli a humanitást és a jövőt. Az archaikus mítoszvonások mellett alakjukba izzítják a jelenkife-jezés és a történelmi távlatok szemléleti övezeteit is, ahogyan az ellenerőkben is e hármass rétegzettség nő a szörnyetegmotívum ősi konnotációs mezőin érzék-letessé.

Az emberi értékeket pusztító vagy azok kiteljesedését gátló erők archaikus megformálására – túl a re-mitologizáló szerkezet és eszme igencsak szemléletes vonásainak rajzán – remek példát nyújt *A Zöld Angyal* is. A címadó figura itt csak nevében angyal, a keresztény hitvilág tartományában lakó lény, valójában, a mű jelentős szakaszában, éppen úgy a káosz, a rom-lás küldöttje, éppen úgy alvilági rém (az elszabadult vegetáció szörnye), akár a *Menyegző* vendégserege. Mintha az ősrömlés birodalmából, kőtáblák vagy kultikus építmények szörnyábrázolásairól szabadult volna el. Típusosan összegződik benne is mindaz: mértéktelenség, vadság, torz alkat, habzsoló pusztításvágy, ami a kaotikus démonokat az archaikus mítoszokban jellemzi.³

*s jön a Zöld Angyal, ideviharzik, levegőm is
megzöldül, mint a rézlemez, meghasad, s hallom
a vadság mell-dohogását, a legősibb önzés
kozmoszi dörgéseit, rámcsap a vadság szaga,
a csírázásé, avaré, zöld rohamé, a nagyormú
diadal szaga előtt, mert itt a Zöld Angyal, zöld martalóc,
s primitív maskara egyben, röhögtes, bústultat is,
bazári szarkafészek-süvege, üres szemüveg-kerete,
szemodvában kancsalul forgó rovarok*

.....
*hónalja fűseprűje, fagyöngy-csecse, pufók bokor-fara,
borostyán-ingén a legyezővé lett madárka-szárny...*

A hármassan rétegzett vad erőkkel szemben a huma-nitást képviselő háromdimenziós hőszi archaikus-hősi megformálására már a portréversek kínálják a legszemléletesebb példákat. A *Csontváry*, a *Bartók* és a *ragadozók*, az *Egry ragyogása*, a *Végakarata*:

*tűz, A Mindenség mutogatója, a Furcsa vitézi verse-
zet, A föltámadás szomorúsága s a József Attila!* vers-hősei mind erőteljesen hordozzák az archaikus kul-túrhérosz tipológiai vonásait. S mivel e portrék több vonatkozásban önportrék is, a költői én önstilizációs hőszi voltát is jellemzik. Ezek a vershősök Nagy László költeményeiben egyszerre nőnek kultúrheroi-kus példázattá, és lesznek egyszerre az „én”-ből mitizált hős alternánsaivá és küzdőtársaivá is. Nagy László versvilágának mitologikus birodalma az érté-kek oldalán ilyen hősökkel népesül be. Az édesanya, az édesapa és önmaga – a *Rege a tűzről és jácintról* című alkotásban oly remekműven felmutatott – mi-tologikus hőssé stilizálása után a demiurgosszá nő-vestett művészelődök és kortársak is bevonulnak az archaikum e mitikus Nagy László-i univerzumába, s a központi hős harcának részesei, mítoszi társai lesznek. Görömbei András hangsúlyozottan emeli ki e művész-hősökről szóló versek szerző-alternáns jel-legét, ezért is nevezi őket „kettős portrék”-nak, ame-lyekben a „megidézett példák médiumok”, bennük „önvallomás és válaszkérés” szólal, s e művek „min-dig ars poetica-érvényűek.”⁴ Líratörténetileg a mito-logizáló portréalkotásban leginkább Ady, Gulyás Pál s részben Sinka István haladtak Nagy László előtt. Ady mitologikus önportréformálása mindvégig a kor-kifejezés eleven kohéziójában maradt, Gulyás és Sin-ka műveiben viszont az archaikus mitologizálás vagy elszakadt, izolált maradt a jelentől (Gulyás Pál), vagy többnyire a kuriózum, lélek-szociográfia szintjén re-kedt (Sinka István). Nagy Lászlónál viszont főképp a háromdimenziós struktúra következtében ez a mo-delláció Ady e típusú szerepformáit továbbfejlesztve, a kor igényeihez igazítva, aktuálisan és funkcionáli-san képes megnyilatkozni.

Nagy László portrévershőseinek alakjában olyan feltűnően és határozottan kerül kiemelésre az archai-kus hőszi figura képzésének számos mozzanata, hogy azok egyenesen és közvetlenül az ősi mítoszok: a *Kalevala*, a *Gilgames* hősvilágát és atmoszféráját idézik, noha Nagy László alsó mitológiai, folklórtö-redékekből lobbantja életre az archaikus gondolko-dás és mítosz e – hős-koncentrátságú – paramétereit. Akár az évezredekkel ezelőtt született mítoszalaku-latokban: kozmikus erővel és viszonylatok között, küzdelemre szántan, a Nap- és fénykultusz jegyeibe öltözötten, mindenség-arányú cselekvések által, a hu-

3 Vö.: MELETYINSZKIJ, Jeleazar: *A mítosz poétikája*, 1985, 348, 267.

4 GÖRÖMBEI András: *Nagy László költészete*, 1992, 217, 307.

manitást őrizve, a harmóniára, igazra, szépre törekvés igényével és – esetükben – a művészet mitizált hatalma és eszközei révén szállnak szembe ezek a hősök az embertelenség szintén mitizált, rontó erőivel. Igazi mediátorok ők: hatalmas erőfeszítéssel tartják fenn a lét arányait, ne torzulhasson az ártás és rombolás övezetei, a káosz felé, az „emberi” elv kiegyenlítő energiáit mozgósítják a negatív törvények, tendenciák ellen. S valamennyien a kultúra értékköréből nőnek föl mitikus erővé. Csoóri Sándor fogalmazásában: nem történelmi alakok, „nem Dózsák, Rákócziak” ők, hanem „a szellem hősei.”⁵ Nem dardát, kardot, pajzsot emelnek a humanitás védelmére, hanem szellemük értékeit, a művészet sugarát. Ez a szellemi erő felfokozottan, mint győzhetetlen mitikus hatalom, a mindenséget eligazító és elrendező funkciókkal, archetipikusan a fényhez, a Naphoz kötődő ábrázolásban jelenik meg. Valamennyi portrévershősben karakteres vonásként tűnik fel a világmindenség épségének őrzése, a kozmosz igazgatása, figyelése, harmonikus működésének biztosítása. Olyan vonások ezek, amelyek számos archaikus mítoszhoz lényegszerűen jellemeznek. Típusos jegyei pedig – például – a manysi ősmítosz Világügyelő Férfijének alakján át – mint a Nagy László-versekben kibontakozó párhuzamosságot is remekül megvilágító tükrön keresztül – mutathatók fel. (Nagy László nyilvánvalóan nem ebből a mítoszból emelte ki portréversei hőseinek alakrajzát, a folklórbeli és az eposzi archetipikus szemlélet konvergenciája idézi meg csupán az azonosságokat.) A Világügyelő Férfi az obigor manysi mitológia kultúrhérosz alakja, de nevében és szerepében is kifejezően sűríti az univerzális demiurgoszi, kultúrhéroszi vonásokat. Funkciója a világegyetem kiegyensúlyozott életének fenntartása, a lét működésének „ügyelése”, „ő az, aki mindent lát és tud, és minden bajban, betegségben segít az emberekben.”⁶ Ez a szerepkör számos hős- és istenképzetben van jelen Mithrától Jézusig és a keresztény Istenig (nem véletlen, hogy a kereszténység felvétele után a manysik a Világügyelő Férfi alakját Krisztuséval azonosították).⁷ Az ilyen jellegű „világügyelő” archaizmus több lényegi elemét a művészelődök példáján át történő önfelmutatás gesztusával együtt Kiss Ferenc remekül érzékelté Nagy László portré-

verseiben. „Bennük jelenik meg a paraszti világban fogant teremtő ember titáni rokonsága: az emberi fenség, a megdöbbentő merészség, a szertelen és tüneményes alkotás prométheuszi példái. Csontváry »Isten szörnyetege«, Bartók »új ritmikájú Sárkányölő«, József Attila a »Mindenség summáslegénye«, s minden szálon: árvaságuk, szenvedésük, a poklot lebíró erejük okán is a magát tanúsító költő rokonai.”⁸

A kultúrhéroszok e vonásaival felruházott vershősök ellenfelei pedig – mint a *Menyegző* típusosan mutatta meg – a sivárság, terméketlenség, szörnyeteg alkat archaikus képzeteiben vonulnak föl. A portréversek művészalakjai a „világügyelő” kultúrhéroszi vértetben ezek ellen – az aljasságot, erőszakot, kishitűséget, butaságot archetipikus és történelmi mezben kifejező – negativitásokkal szemben lépnek a küzdőtérre. Kozmikus, szoláris, viaskodó és más archaikus vonásaik – miként az archaikus mítosz korai állapotában is – etikai és esztétikai értékek tartalmaival telítődnek. A Platón által „eredendően szép”-nek nevezett kozmosz (az átlátható, a rendezett, az emberi életre alkalmas világ) ideája tükröződik bennük. Az őket megjelenítő képek fényt, tágasságot, termékenység, erőt hirdető szemléletes vonásaiba a humánium pozitív motívumrendszere olvad. Így lesz Csontváry (*Csontváry*) nem egyszerűen csak az „Isten szörnyetege”, hanem „a Nap fia” is, azaz „gigászi vörös szemgolyó a kételyek fölött.” Így lesz ő a víziók sorozatos metamorfózist teremtő képi kapcsolatrendszerében mindig nagy emberi értéként mítoszivá emelt esztétikai és erkölcsi erő: „sivatag korban új szépség”, a tisztaság, romlatlanság képek által kimondott eszméje szemben a szennyel, lázalmokkal és megaluvásokkal. Így lesz „magaslati hó”, „délbáb-rontó vihar”, „fehéren rémlő bika”, aki a Kárpátokat veheti fel koronának, s elrúghatja a mediánt is művészete kozmikus erejének példázatával. Bartók „új ritmikájú Sárkányölő”-nek láttatása is az értékösszegzés és a szellemi sötétség elleni harc archetipikus-képi kifejezésének összegző szándékából fakad. Az ő alakja (a *Bartók és a ragadozók* című versben) szinte az összes portrévers kultúrhéroszi minőségét illusztráló erővel tartalmazza. Egyértelműen, a fogalmak nyelvén is kimondva, a humanitását vesztett, így életellenessé változott ember, az „emberségéből kivetkőzött lény” ellen lép harcba. Ez a lény nemcsak képi, hanem etikai vonatkozásokban is valóságos szörnyé, „ragado-

5 CSOÓRI Sándor: *Nagy László földi vonulása*, Tiszatáj, 1975/7, 22.

6 *Mitológiai enciklopédia*, I, főszerk. Sz. A. TOKAREV, a magyar kiadást szerk. HOPPÁL Mihály, 1988, 559. Bővebben a mítoszlól lásd uo.

7 Uo.

8 Kiss Ferenc: *i. m.*, 199.

zová” alakult, s ráadásul „a század éghajlatában ez a legnagyobb ragadozó ijesztően elszaporodott [...] s míg önmagát reklámozza mint morált, mint elérhető üdvösséget: új ragadozókat toboroz, új áldozatokat kaparint magának. Mert századunk emberét a kép-mutatató ragadozók bűvölik.” Bartók e „szégyentelen fajta”, e „gátló és gonosz hatalmak” ellen zenészként, de a Nagy László-i megformálásban a kultúrhős remek és archaikus elveket is testébe s szellemébe oldó módján küzd. Az „álerkölcöt”, „álművészet” hirdető „ragadozókat” zenéjükben támadja meg, s feltárva „édes muzsikájuk” hamisságát „a szívödölesztő álarcokat zenéje acélujjával tépi le.” A kozmikusnak, a világegyetem egyensúlyfenntartásának, a „világügyelés” kultúrhéroszi aktusának vonásai is koncentráltan formálódnak meg Bartók alakja körül. Szemei „sztratoszférát legyőző szemek”, s „tenyerében óra: méri és ellenőrzi a Mindenség zenéjét”. S a dalia-típusú kultúrhérosz képleteivel lép elő az időből, a halálból az „emberárulókkal”, a „vérszagú szörnyekkel” vitázó „Mindenség summáslegénye”, József Attila is. Alkatában az archetipikus keresztény allúziók fényeit, a „glóriás” ember stigmáit is magába oldja. Vasy Géza értelmezése erre a rétegre érzékenyen mutat rá. „A József Attila-képre rámintázódik a szent, a mártír, a vértanú képe, s még közvetlenebbül és egyedülvalóbban a legfőbb vértanúé: a Megváltóé. [...] Nagy László költeménye [...] elvárja ettől a hangsúlyozottan eviláginak láttatott szenttől, hogy töltsse be a szakrális szentek feladatkörét is: támadjon fel és segítsen a hozzá fohászzkodón. Itt válik József Attila evilági megváltóvá, akit az emberárulók (Júdások) kergettek pusztulásba, s aki éppen ezért – hasonlósági alapon – a leginkább tud segíteni (példájával) azokon, akik ilyen helyzetbe kerültek.”⁹ A megváltás keresztényi motívumai és példázata a feltámadás, küzdés, kozmikus archaikus dimenzióival egybeszótt komplexitásban mutatják fel a virrasztó, vigyázó ember heroikus képét a Nagy László-vers „világrendjét” egész költészetével és életével szervező József Attila alakjában. S nem más a fény-szimbolikát a „lámpás fejű” jelzőbe sűrítő *Furcsa vitézi versezet* című versben Csokonai megjelenítése sem. Ő is „világügyelő”, lét-elrendező szerepű, hiszen ő szabott „mértéket” erre a „barbár földre”, s eresztette be „az isteneket a hajdúk meg a szolgálólányok közé.” De ilyen hős a „csillagra akasztott”

ostorú Ady (*A föltámadás szomorúsága*), a „hétrétű szívárványon, lángpalotában” a „penésztorkú arany középszer” ellenében hajózó Krúdy-Szindbád (*Szindbád*), az „emberevő lángoroszlánokon át” az embert „a múlhatatlanság szerkezetébe” vezető Ferenczy Béni (*Végakarata: tűz*), s a „szárnyas inasai” között „vérző kerubként” a „Mindenség tárlatában” a „Mindenséget mutogató”, a szörnyszerűvé vált lét: a „szívek sárga aszálya”, a „denevérgirlandos” bállá lett jelen elől a halálba, az égbe menekült Kondor Béla is (*A Mindenség mutogatója*).

A kultúrhérosz, demiurgosz e világeligazító, humánumelvű archetipikus vonásai nem csupán e portréversek, hanem más művek közegéből is igen nagy élességgel olvashatók ki. Bennük nemcsak Nagy László költészete archaikus teremtésmítoszi rétegének középponti alakját lehet szemlélni, hanem szinte vissza is lehet olvasni alkatukból a „primér” archaikus mítosz hős legfontosabb jellemvonásait. Az archaikum e mélyebb analízise arra is rávilágít, hogy a Nagy László-vers hős – bármennyire fontos jegy ez – nemcsak a „bajvívő”, a küzdő magatartás jellemzi. Ez a hős nemcsak a bajnok, a vitéz, a dalia vonásaival telített, hanem egy jobb világ építője, teremtője is: „kőművese a világozságnak”. Nem önértékűen, csak magáért a harcért, a viaskodás mámoráért, benne a mindenre elszánt önfelmutatás gesztusáért vívja a küzdelmet, hanem a rend, a harmónia, az igazság és a morális tisztaság eszméiért. Harca eredményeképpen nem sebeket okoz, hanem, éppen ellenkező módon, a világ sebeit gyógyítja: „patyolatot ad a sebekre”. A kultúrhéroszéra a művész teremtő arca íródik rá, vagyis a harmóniát, a szépet, a jót akaró ember példázata. A Nagy László-i vers hős alkatát ez a több funkciójú összetettség, ez a már önmagában is archetipikus egységű „vejnemőjneni” gazdagság teszi erőteljessé és archaikusan is hitelessé. A művész, a gyógyító, a harcos, a teremtő Vejnemőjnen és archaikus mítoszi rokonai: Ilmarinen, Szoszrukó, Enkidu, Amirani, Beowulf közösségvédő, archaikus-axiomatikus funkciói élednek újjá Nagy László portréverseiben. A sárkányölő gesztust pedig a művészet által kifejezett jövő perspektívái hitelesítik, motiválják és irányítják vers hőséiben. A szellem fenségét és életbizalmát teszik e hősi képletek érzékletessé, poétikailag is kifejezetté.

Ez a hős hármas rétegeltségben, fókuszként áll a Nagy László-művek központjában. Rajta keresztül szűrődik át és ítéltetik meg a világ és a történelem.

9 VASY Géza: *Nagy László-tanulmányok*, 1993, 68.

Ő a tragikum hordozója is, aki kifejezi, megéli és végigharcolja az emberi drámát. S a küzdelem idejéből a pálya menetében elérkezik majd a megroskadás, a krízis periódusába is. A vázolt időszak verseiben viszont még ereje teljében példáz, ítélt és vív a mítoszok és a rítusok logikai mechanizmusában máig következetesen őrzött és óvott gondolat jegyében, amely az emberi közösség elemi érdekeit védi, és az ember bukásaiból újra meg újra utat nyit a felemelkedésre. Nagy László költői világában ennek a gondolatnak a képviselője és védelme kopírozódik rá a művész alakjára. Az archaikus mítoszi aura és képzetkör pedig a feladat időtlenségét és elemi szükségességét is hivatott közvetíteni a megformálás érzékletességének „bartóki” szolgálata mellett. A sárkányölő mozdulat mögött tehát tiszta fénnel ragyog az emberség, az emberhez méltó lét esélyének ideája. Az *Egry ragyogása* című versben mindez sűrítetten, Nagy László prózai írásainak esztétikai elveit is koncentrálni tárul elénk. A harcoló és az alkotó kultúrhérosz művészi sorsokkal átforrósított modelljéből ez a mű nem a harcos, hanem a teremtő vonásokat helyezi előtér-

be. Egry József festőművész formáinak, színeinek közvetlen, művészi példájának áttételes „ragyogása” így lesz egyidejűen a teremtő és példaadó művészet archetipikusan megfogalmazott modelljének ragyogásává. Benne – Nagy László mítosztüköröző, sorsmodelláló, heroikus-dinamikus világképet hordozó versein át – a káoszról születő emberi rend szépségének fel nem adható üzenete szól:

*zendül a tó és zeng a tenger
föltámad a hullám, a villám
reped a világ boltozata
megölnék egymást az elemek
alakok elvérzenének
de ő feltartja kezét, csönd lesz
patyolatot ad a sebekre
rend lesz, de marad a feszesség
a vize, az égé, a hegyeké
homlokok tektóniája
kőművese a világosságnak
siratja az elherdált világot
s fölépíti káprázatában.*

Vadim Puhajev: Szarmata, 2011